

राज्य आणि उपेक्षित समुदायांमधील आंतरसंबंध : महाराष्ट्रातील भटक्या विमुक्त जमातींचा अभ्यास

डॉ. अर्जुन जाधव

डी.के.ए.एस. सी. कॉलेज, इचलकरंजी.

Corresponding Author: डॉ. अर्जुन जाधव

DOI - 10.5281/zenodo.10199681

गोषवारा:

विमुक्त आणि भटक्या जमाती हा आपल्या भारतीय समाजाचा अविभाज्य घटक आहे. आपल्या देशात १९८ विमुक्त जमाती आणि ३१३ भटक्या जमाती आहेत. समाज त्या समुदायांना सामान्यतः 'गुन्हेगार जमाती' म्हणून ओळखतो. त्या जमातींना 1871 मध्ये फौजदारी आदिवासी कायद्यांतर्गत वसाहती भारतापासून गुन्हेगार म्हणून अधिसूचित करण्यात आले होते. भारताच्या स्वातंत्र्यानंतरही, हा कायदा चालू होता आणि त्या जमातींना 'डि-नोटिफाइड ट्राइब' म्हणून संबोधले जाऊ लागले, परंतु तरीही समाज त्यांना गुन्हेगार म्हणून कलंकित करतो. या सर्वांना शासन आणि समाज या दोघांकडून अन्याय सहन करावा लागला. ही सर्व समकालीन दडपशाही परिस्थिती त्यांच्यासाठी वाईट बनते आणि या समाजाला दुर्लक्षित करते. त्यांची वाढती सीमांतता त्यांच्या विरुद्ध आधीच अस्तित्वात असलेल्या पूर्वग्रहांना जोडते त्यामुळे ते बारमाही अविश्वासू दिसतात. या समाजाचा सर्वाधिक त्रास महिलांनाही होतो. त्या विमुक्त आणि भटक्या जमातीच्या महिलांविरुद्ध शाब्दिक अत्याचार, शारीरिक आणि लैंगिक छळ हे सामान्यपणे प्रचलित आहेत. विमुक्त आणि भटक्या जमातीच्या लोकांकडून अनेक प्रकारच्या अत्याचारांना तोंड द्यावे लागते. या परिस्थितीमुळे या समाजातील लोकांना सामाजिक न्यायापासून वंचित ठेवले पाहिजे. असे अनेक पुरावे आहेत, जे सूचित करतात की राज्य आणि विशेषतः पोलीस विभाग विमुक्त आणि भटक्या जमातींबद्दल पूर्वग्रह बाळगतो. कल्याणकारी राज्याची संकल्पना आणि पोलीस प्रशासनाची या समाजांप्रती असलेली वागणूक दाखविण्याचा प्रयत्न या पेपरमध्ये करण्यात आला आहे. हे विमुक्त आणि भटक्या जमातींसह इतर उपेक्षित समुदायांच्या वर्तनावर देखील लक्ष केंद्रित करते.

प्रास्ताविक:

भारतीय समाज विषमता आणि भिन्न समाजव्यवस्थेवर आधारित आहे. जात आणि लिंग हे भारतीय समाजातील असमानतेचे महत्त्वाचे जबाबदार पैलू आहेत. या व्यवस्थेने आपल्या समाजातील काही गटांना मार्जिनवर जगण्यास भाग पाडले आहे. या व्यवस्थेने त्या (जाती आणि जमाती) उपेक्षित समुदायांना सामाजिक-आर्थिक समानतेपासून नाकारले ज्यामुळे त्यांना मानवी

प्रतिष्ठेच्या स्थानावर पात्र ठरते. भारतात ज्या लोकांना त्यांच्या जातीच्या आधारावर ऐतिहासिकदृष्ट्या वंचित ठेवले गेले होते त्यांना एससी (अनुसूचित जाती), एसटी (अनुसूचित जमाती) आणि ओबीसी (इतर मागासवर्गीय) अशा विविध सामाजिक श्रेणींमध्ये ठेवण्यात आले होते. त्याप्रमाणे भटक्या विमुक्त जमाती हा देखील आपल्या समाजातील सर्वात उपेक्षित वर्गापैकी एक आहे. स्वातंत्र्यानंतर भटक्या विमुक्त जमातींचा काही

भाग वरील प्रवर्गात समाविष्ट करण्यात आला होता परंतु अजूनही अनेक भटक्या आणि विमुक्त जमाती आहेत ज्यांचा यापैकी कोणत्याही प्रवर्गात समावेश करण्यात आलेला नाही आणि त्यामुळे त्यांना विशेष सवलतीपासून वंचित ठेवले जाते. जे त्यांच्या विकासाच्या दृष्टीने अत्यंत आवश्यक आहेत. स्वातंत्र्याच्या गेल्या अठ्ठावन्न वर्षांमध्ये भटक्या विमुक्त जमाती अजूनही असुरक्षित स्थितीत जगत आहेत.

भारतात 198 विमुक्त जमाती आणि 313 भटक्या जमाती असल्याचे सरकारचे म्हणणे आहे. विमुक्त आणि भटक्या जमाती भारतात सुमारे 60 दशलक्ष आहेत त्यापैकी सुमारे 5 दशलक्ष महाराष्ट्र राज्यात राहतात. विविध उपआदिवासी गटांमध्ये विखुरलेल्या 43 प्रमुख भटक्या जमाती आहेत. याचा अर्थ भटक्या विमुक्त जमाती या एकूण भारतीय लोकसंख्येच्या १०% आहेत. परंतु हा डेटा संबंधित असू शकत नाही कारण आपल्याकडे 1931 च्या जनगणनेची आकडेवारी आहे आणि स्वातंत्र्यानंतरही आपल्या राज्याने भटक्या-विमुक्त जमातींची खरी आकडेवारी शोधण्यासाठी कधीही जनगणनेचा प्रयत्न केला नाही. एप्रिल 2006 मध्ये विमुक्त जमातीच्या राष्ट्रीय आयोगाने सर्व राज्य सरकारे आणि केंद्रशासित प्रदेशांना त्यांच्या राज्यांमध्ये/केंद्रशासित प्रदेशात राहणाऱ्या विमुक्त, भटक्या आणि अर्ध-भटक्या जमातींच्या सामाजिक-आर्थिक परिस्थितीबद्दल माहिती आणि मते देण्यासाठी एक प्रश्नावली जारी केली. महाराष्ट्र राज्याने एकूण 65, 73,112 लोकसंख्येचा अंदाज

लावला आहे. विमुक्त, भटक्या आणि अर्ध-भटक्या जमातींसाठी राष्ट्रीय आयोग (NCDNSNT) ने नमूद केले की या जमातींची लोकसंख्या 150 दशलक्ष आहे (एकूण भारतीय लोकसंख्येच्या अंदाजे 15%) त्यापैकी महाराष्ट्रात 15 दशलक्ष आहेत. महाराष्ट्र सरकारने 1961 मध्ये घोषित केले होते की महाराष्ट्रात 14 विमुक्त जाती-जमाती आणि 28 भटक्या जमाती आहेत. या 42 जाती आणि जमाती पुढे 250 पोटजातींमध्ये विभागल्या गेल्या आहेत. या समुदायांवर झालेल्या विविध सामाजिक सर्वेक्षणांमुळे संपूर्ण तथ्ये आणि आकडे उपलब्ध आहेत जे भटक्या विमुक्त आणि विमुक्त जमाती यांची स्थिती आणि लोकसंख्या समजून घेण्यास देखील अयोग्य आहेत. या तथ्यांमुळे सरकारवरील प्रश्नही पुसला जातो. नुकतेच फेब्रुवारी 2006 मध्ये देशातील DNT ची यादी करण्यासाठी विमुक्त आणि भटक्या जमातींवरील राष्ट्रीय आयोगाची स्थापना करण्यात आली आणि त्याचा प्राथमिक अहवाल आता अपेक्षित आहे. अंदाजानुसार देशात सुमारे 400 भटक्या आणि अर्ध-भटक्या जमाती आहेत, ज्यांची संख्या सुमारे 150 दशलक्ष आहे.

महाराष्ट्र राज्यातील बेरड, बेस्टर, भाटमा, कैकाडी, कंकरभाट, कटाबू, लमाण्णी, फेस-पारधी, राज पारधी, राजपूत-भाटमा, रामोशी, वडार, वाघरी आणि छप्परबांध अशी विमुक्त जमातींची नावे आहेत. भटक्या जमाती म्हणजे बावा, बेलदार, भराडी, भुते, चलवाडी, चित्रकाठी, गारुडी, घिसाडी, गोल्ला, गोंधळी, गोपाळ, हेळवे, जोशी, काशी-कापडी, कोल्हाटी, मैराळ, मसनजोगी, नंदी-वळे,

पांगुळ, रावळ, शिकलगार, ठाकर, वैदू, वासुदेव. भारतातील विमुक्त आणि भटक्या जमाती म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या सामाजिक वर्गांमध्ये अंदाजे 60 दशलक्ष लोकसंख्या समाविष्ट आहे. त्यापैकी काही अनुसूचित जातींच्या यादीत समाविष्ट आहेत, काही अनुसूचित जमातींमध्ये आणि काही इतर मागासवर्गीयांमध्ये समाविष्ट आहेत. पण तरीही अनेक जमाती आहेत, ज्यांना वरीलपैकी कोणत्याही वर्गात स्थान मिळत नाही. या सर्व विमुक्त आणि भटक्या जमातींमध्ये जे साम्य आहे ते म्हणजे 'जन्मजात' गुन्हेगार म्हणून ओळखले जाणे.

भटक्या विमुक्त जमातींचा भूतकाळातील, ब्रिटिश वसाहतींच्या काळात आणि आता स्वतंत्र भारतातही उपेक्षित, भेदभाव, दुर्लक्ष आणि दडपशाहीचा मोठा इतिहास आहे. औपनिवेशिक काळात ब्रिटिश सरकारने अनेक कायदे केले आणि त्या समुदायांना 'गुन्हेगार' समुदाय म्हणून टॅग केले. शेकडो वर्षांपासून जातिव्यवस्थेच्या प्रभावाखाली जीवनाचे कोणतेही चांगले साधन नसताना, त्यांना मानवाच्या खालच्या परिस्थितीत जगण्यास भाग पाडले जाते. या जमातींचा मोठा भाग विमुक्त जाती किंवा जमाती किंवा 'भूतपूर्व गुन्हेगारी जाती किंवा जमाती' म्हणून ओळखला जातो कारण त्यांना गुन्हेगारी जमाती कायदा-1871 या कायदानुसार जन्मतः गुन्हेगार म्हणून ओळखले जाते.

हे समुदाय मुख्य प्रवाहापासून जवळजवळ अदृश्य झाले आहेत. आपला समाज आणि राज्य त्या समुदायांच्या समस्येकडे कधीच गांभीर्याने पाहत नाही कारण हे समुदाय सामाजिक-आर्थिकदृष्ट्या

मागासलेले आहेत; राजकीयदृष्ट्या असंगठित, त्यांच्याकडे कोणतेही 'वास्तविक' प्रतिनिधित्व नाही म्हणून ते त्यांच्या मागण्या राज्यासमोर मांडण्याच्या स्थितीत नाहीत.

ब्रिटिश वसाहत काळात, ब्रिटिशांनी अनेक कायदे करण्याचा निर्णय घेतला. हे कायदे अंमलात आणण्यामागील कारण ब्रिटिशांना देशभरात कायदा व सुव्यवस्था प्रस्थापित करायची होती. जे लोक त्यांच्या विरोधात होते किंवा जे कर भरत नाहीत त्यांच्या विरुद्ध वापरण्यासाठी त्यांना एक प्रकारचा कायदा हवा आहे. 1878 चा वन कायदा, 1793 च्या कायमस्वरूपी सेटलमेंटपासून सुरू होणारी महसूल धोरणे, गुन्हेगारी जमाती कायदा- 1871 ही या प्रकारच्या कायदांची काही उदाहरणे आहेत. भटक्या विमुक्त जमातींविरुद्ध गुन्हेगारी जमाती कायदा- 1871 वापरला जातो. भूतकाळात या समुदायांनी आपल्या समाजात विविध क्षेत्रांमध्ये विविध प्रकारच्या सेवा देऊ केल्या होत्या, शेवटी नवीन कायदे, राजकीय भविष्यातील बदल तसेच धोरणांमधील बदल आणि त्यांच्या संसाधनांमध्ये होणारे अतिक्रमण यामुळे त्यांना अशा स्थितीत आणले गेले होते जिथे त्यांना अवलंब करावा लागला. त्यांच्या अस्तित्वासाठी गुन्हेगारी कृत्ये, चोरी, भिकारी आणि इतर 'सामाजिक' क्रियाकलाप. ते गतिहीन खेडे किंवा शहरी 'मुख्य प्रवाहातील' समुदायांच्या दृष्टीने संशयास्पद बनले आहेत. गुन्हेगारी जमाती कायदा- 1871 ने वसाहती प्रशासनाला काही जमाती, टोळ्या किंवा वर्गांना अजामीनपात्र गुन्हांच्या पद्धतशीर आयोगाने

व्यसनाधीन घोषित करण्याचे व्यापक अधिकार दिले. एकदा का एक जमात गुन्हेगार म्हणून अधिसूचित झाल्यानंतर, तिच्या सर्व सदस्यांना स्थानिक दंडाधिकार्यांकडे नोंदणी करणे आवश्यक आहे. कोणीही नोंदणी करण्यास पडल्यास भारतीय दंड संहिता अंतर्गत गुन्हा दाखल केला जाईल. स्वातंत्र्यानंतर भारत सरकारने 30 ऑगस्ट 1952 रोजी गुन्हेगारी जमाती कायदा- 1871 रद्द केला आणि जमातीचे नाव बदलून 'विमुक्त जमाती' असे केले. त्यांच्यापासून अनेक विमुक्त आणि भटक्या जमाती हा दिवस त्यांचा दुसरा स्वातंत्र्यदिन म्हणून साजरा करतात. परंतु त्याच वेळी, भारत सरकारने सवयी अपराधी कायद्यांची मालिका लागू केली. हे कायदे पोलिस अधिकार्यांना संशयिताच्या गुन्हेगारी प्रवृत्तीचा तपास करण्याचे अधिकार देतात आणि त्याचा व्यवसाय स्थिर जीवन जगण्यासाठी अनुकूल आहे की नाही. भटक्या विमुक्त जमातींचा छळ करण्यासाठी देशभरातील पोलीस दल या कायद्यांचा उदारपणे वापर करतात. आदिवासींना नियमितपणे सार्वजनिक अपमान, मारहाण आणि कोठडीत मृत्यूला सामोरे जावे लागले.

लेबल बदलले होते परंतु भटक्या विमुक्त जमातींबद्दलच्या वर्तनाचे अधिकृत प्रमाणीकरणामुळे समाजात मोठ्या प्रमाणावर पूर्वाग्रह आणि कलंक वाढला. आपल्या समाजातील मोठ्या वर्गाने त्यांना गुन्हेगारी जमात म्हणून पाहिले. ज्या समाजाला उपेक्षित वर्ग समजतात ते देखील या भटक्या विमुक्त जमातींशी अमानुषपणे वागतात. गुन्हेगारीचा कलंक किंवा गुन्हेगारीचे लेबल नियमित

रोजगाराची दारे बंद करण्यासाठी पुरेसे होते आणि इतर उपेक्षित समुदायांच्या तुलनेत भटक्या-विमुक्त जमातींच्या सामाजिक-आर्थिक मागासलेपणाचे हे एक प्रमुख कारण आहे. 1990 च्या दशकाच्या उत्तरार्धात, कोठडीतील मृत्यूच्या (हत्येच्या) काही ठळक प्रकरणांनंतर, आमचे सरकार हॅबिच्युअल ऑफेन्डर्स ऍक्ट रद्द करण्यापासून दूर गेले. ऐतिहासिक निकालांमध्ये, न्यायाधीशांनी पोलिसांना दोषी ठरवले, जबाबदार पोलिस अधिकाऱ्यांना शिक्षा केली आणि वाचलेल्यांना नुकसान भरपाई दिली. पण या ऐतिहासिक निर्णयांचा काय परिणाम झाला? यांच्या आयुष्यातला हा टर्निंग पॉइंट नसावाविमुक्त आणि भटक्या जमाती, त्यांना समाजाकडून समान समानता आणि सन्मान प्रदान करणे? निर्णयांमुळे पोलिस आणि प्रशासनाचा दृष्टिकोन बदलला का?

जगातील बहुसंख्य समाज पितृसत्ताक आणि पुरुषप्रधान आहेत. त्यापैकी महिलांना अनेक अधिकार नाकारले जातात आणि सामाजिक-आर्थिक आणि सांस्कृतिक आधारांवर भेदभाव केला जातो. आपला भारतीय समाजही पितृसत्ताक आणि पुरुषप्रधान आहे, स्त्रियांनाही आपल्या समाजात दुय्यम स्थान आहे आणि जात आणि लिंगाच्या आधारावर भेदभाव केला जातो. आपल्या समाजातील सर्व स्त्रिया भेदभावाच्या बळी आहेत परंतु जर त्या स्त्रिया भटक्या विमुक्त जमातीतील असतील तर परिस्थिती अधिक वाईट आहे कारण शोषणाची असुरक्षितता विशेषतः त्यांच्या समाजाच्या अनिश्चित स्थितीमुळे जास्त आहे, जी गरीब आणि सामाजिकदृष्ट्या बहिष्कृत आहे.

त्यांच्या पारंपारिक व्यवसायांमध्ये घट, त्यांच्या नैसर्गिक अधिवासांचा नाश आणि फायदेशीर रोजगाराच्या संधी नसल्यामुळे त्यांची गरिबी झपाट्याने वाढली आहे. अनेक प्रकरणांमध्ये नागरिकत्वाचे अधिकार नसणे, जसे की मतदानाची शक्ती, ते राजकारण्यांचे आवडते नाहीत, जे जेव्हा गरज पडेल तेव्हा त्यांच्या मदतीला येऊ शकतात. त्यांना राज्य आणि लोक यांच्यात प्रवक्ते आणि 'मध्यस्थ' उपलब्ध करून देणाऱ्या आधुनिक नेतृत्वाच्या अभावामुळे ते सरकारला त्यांचे निवेदन देऊ शकत नाहीत आणि त्यांच्या न्याय्य हक्कांसाठी लढू शकत नाहीत. भटक्या विमुक्त जमातीच्या महिलांचे शोषण, दमन आणि अत्याचार होतात. श्रीमंत स्त्रियांच्या तुलनेत गरीब स्त्रियांचा त्रास कित्येक पटींनी जास्त असतो हे सर्वज्ञात आहे. भटक्या विमुक्त समाजातील स्त्रिया 'संचयी असमानतेच्या' बळी आहेत. याशिवाय परिसरातील गुन्हेगार आणि समाजकंटकांचा टॅग त्यांच्या महिलांवर बेघर असल्याचे लैंगिक अत्याचार; ते मोकळ्या मैदानात राहत होते, आणि त्यांच्या तिरकस डोळ्यांना आणि हल्ल्यांना ते अप्रतिरोधक होते. महिलांनाही त्यांच्या सामाजिक पार्श्वभूमीमुळे पोलिसांच्या अत्याचाराला सामोरे जावे लागते.

या समाजाशी संबंधित अनेक सामाजिक-राजकीय आणि आर्थिक समस्या आहेत, परंतु हा पेपर प्रामुख्याने महाराष्ट्रातील विमुक्त आणि भटक्या जमाती महिलांशी पोलिसांच्या वागणुकीवर आधारित आहे. हे विमुक्त आणि भटक्या

जमातींच्या संदर्भात कल्याणकारी राज्याची संकल्पना देखील हाताळते.

विमुक्त आणि भटक्या जमातींच्या संदर्भात कल्याणकारी राज्याची संकल्पना:

राज्याच्या कल्याणाच्या संकल्पनेवर आपण इथे का बोलू, कारण पोलिसांच्या वागण्यावर आपले लक्ष असले पाहिजे, असा प्रश्न पडतो. परंतु पोलीस हा देखील राज्याच्या यंत्रणेचा एक भाग आहे आणि तो कल्याणकारी राज्याची संकल्पना आणि आपल्या राज्य यंत्रणेची वास्तविक भू-वास्तविकता यांच्यातील वाद प्रतिबिंबित करतो. पोलिसांच्या वर्तनातून या समुदायांप्रती आपल्या राज्याची मानसिकता दिसून येते.

"कल्याणकारी राज्य हा असा समाज आहे ज्यामध्ये किमान जीवनमान आणि संधी प्रत्येक नागरिकाच्या ताब्यात असतात".- जी.डी.एच. कोल

"कल्याणकारी राज्य ही एक अशी व्यवस्था आहे ज्यामध्ये सरकार आपल्या संपूर्ण नागरिकांसाठी रोजगार, उत्पन्न, शिक्षण, वैद्यकीय मदत, सामाजिक सुरक्षा आणि घरांच्या काही स्तरांवर लिहिण्यास सहमती देते."

NCDNST अहवालात म्हटल्याप्रमाणे, "खरं तर, राज्य हे भटक्या लोकांचे सर्वात मोठे शत्रू होते, कारण ते प्रबळ वर्गांच्या हिताचे प्रतिनिधित्व करत होते, ज्यांच्यासाठी सर्वत्र समुदाय हा धोका आणि उपद्रव होता."

कल्याणकारी राज्याची संकल्पना, ज्याच्या प्रदेशात राहणाऱ्या जास्तीत जास्त लोकांचा

जास्तीत जास्त आनंद, विशेषतः गरीब, दुर्बल, वृद्ध आणि अपंगांसाठी पुरेशा आरोग्य आणि वैद्यकीय सुविधा सुनिश्चित करण्याचा प्रयत्न करणारी शासनव्यवस्था दर्शवते. कल्याणकारी राज्याचे अंतिम उद्दिष्ट हे लोकांचे सुख हे असते आणि ते तेव्हाच खात्रीने सांगता येते जेव्हा प्रत्येकाला पोटभर खायला मिळेल, घराच्या रूपात निवारा असेल किंवा डोक्यावर किमान छत असेल, सामाजिक सुरक्षा असेल, काही काम करावे लागेल. जेणेकरून उदरनिर्वाह करण्यास सक्षम व्हावे आणि राष्ट्र उभारणीत योगदान देण्यासाठी काही संधी मिळतील, ज्याचा अर्थ विधायक क्रियाकलाप आहे. याशिवाय, प्रत्येकाकडे त्याच्या मूलभूत गरजा भागवण्याचे साधनही असले पाहिजे.

या संदर्भात, महाराष्ट्र सरकारने आपल्या समाजकल्याण विभागामार्फत आपल्या समाजातील दुर्बल घटकांसाठी अनेक शीर्षकाखाली आपल्या विविध सामाजिक कल्याण योजनांचे वर्गीकरण केले आहे, ते म्हणजे (१) शिक्षण, (२) संशोधन आणि प्रशिक्षण, (३) संरक्षण. नागरी हक्क, (४) भिकारी पुनर्वसन, (५) जात प्रमाणपत्रांची पडताळणी, (६) मागासवर्ग विकास, (७) विशेष घटक योजना, (८) अपंग कल्याण (९) निषेध प्रचार. या शीर्षकांतर्गत तयार केलेल्या विविध कल्याणकारी योजनांपैकी, शैक्षणिक शिष्यवृत्ती, आश्रम शाळा आणि महिलांसाठी हस्तकला प्रशिक्षण या योजना भटक्या जमातींसाठी विशेष महत्त्वाच्या आहेत.

मात्र भटक्या जमातीच्या कल्याणाच्या नावाखाली गेल्या अनेक दशकांपासून कितीही

योजना आणि कार्यक्रम सुरू असले तरी वास्तव वेगळेच आहे. भटक्या विमुक्त जमातींची स्थिती स्वातंत्र्यापासून सारखीच आहे. भटक्या विमुक्त जमातींना समाजाच्या मुख्य प्रवाहात परत आणण्यासाठी सरकारकडे कोणतीही इच्छाशक्ती आणि यंत्रणा नसल्याने ते अजूनही शैक्षणिक, आर्थिक आणि सामाजिकदृष्ट्या मागासलेले आहेत. भटक्या विमुक्त जमातींची मुख्य समस्या ही आहे की, ते अल्पभूधारक लोकांमध्ये आर्थिक आणि सामाजिकदृष्ट्या अत्यंत मागासलेले आहेत आणि जगण्यासाठी संघर्ष करत आहेत आणि गुन्हेगारीच्या कलंकाच्या संदर्भात बसून जीवन जगणे आवश्यक आहे. त्यांना मुख्य प्रवाहात सामावून घेण्यास नाखूष असणा-या स्थिर आणि गतिहीन समाजाच्या विश्वासाच्या अभावामुळे त्यांच्या जगण्याचे काही गंभीर प्रश्न निर्माण झाले आहेत.

भटक्या विमुक्त जमातींसाठी विश्वासाचा अभाव ही एक अतिशय गंभीर आणि महत्त्वाची समस्या आहे, ज्याने तथाकथित न्यायाच्या नावाखाली समाज आणि राज्याने पोलिसांसमोरच त्यांच्यावर अनेक अत्याचार केले. अनेक वेळा दरोड्याच्या घटनांमध्ये भटक्या जमाती आणि विशेषतः पारधी हे मीडिया, पोलीस आणि नागरी समाजाचे नैसर्गिक संशयित बनतात. समाजात खोलवर रुजलेली एक सामान्य स्टिरियोटाइप म्हणजे चोर हे नेहमीच 'पारधी' किंवा 'नट' असतात. भटक्या जमातींबद्दलचा तिरकस आणि पूर्वग्रहदूषित दृष्टीकोन हे दाखवते. गुन्हेगारीचा सामाजिक कलंक भटक्या जमातींच्या कल्पनेला ओव्हरराइड करतो

आणि त्यामुळे त्यांच्या स्थायिक होण्याच्या आणि विकासाच्या प्रक्रियेत सहभागी होण्याच्या प्रयत्नांना अडथळा निर्माण होतो.

विमुक्त आणि भटक्या जमाती समुदायांना महाराष्ट्राच्या विशेष संदर्भात भारत सरकारने बनवलेल्या विकास धोरणांमधून वगळण्यात आले आहे. त्या समुदायांना पूर्वग्रह आणि गुन्हेगारीच्या कलंकातून बाहेर काढण्यासाठी राज्याने या समस्येवर काम केले पाहिजे. परंतु वस्तुस्थिती अशी आहे की भटक्या विमुक्त जमातींवरील अत्याचार आणि हिंसाचाराला नैसर्गिकता देणार्या 'विश्वासाचा अभाव' आणि 'गुन्हेगारी' या मुद्द्यावर ना राज्याने किंवा सामाजिक-राजकीय संघटनांनी गांभीर्याने विचार केला आहे.

जन्मजात गुन्हेगार:

आधुनिकीकरण आणि विकास सर्वत्र स्थानिक लोकांच्या सांस्कृतिक ओळख आणि मानवी प्रतिष्ठेसाठी एक वास्तविक धोका आहे. भारतासारख्या देशात आपल्या समाजातील दुर्बल घटकाचे संरक्षण आणि संवर्धन करण्याचे अधिकृत धोरण कुठे आहे. आपल्या समाजात भटक्या विमुक्त जमातींना 'जन्मजात गुन्हेगार' म्हणून ओळखले जाते. 1952 मध्ये गुन्हेगारी जमाती कायदा रद्द करण्यात आला असला तरी गुन्हेगारीचा कलंक अजूनही त्यांच्यासोबत आहे. या कलंकामुळे ते इंग्रज आणि राज्यंत्रणेच्या छळाचे आणि अत्याचाराचे बळी आहेत. कोठेही चोरी किंवा दरोड्याचे कृत्य घडले तर आजूबाजूच्या

परिसरातील या जमातींच्या लोकांना अटक केली जाते आणि विविध प्रकारचे अत्याचार केले जातात. समाजाच्या दृष्टीने ते अजूनही गुन्हेगार आहेत आणि त्यांच्यात आणि समाजाच्या इतर भागांमध्ये एक विस्तृत दरी आहे.

19 व्या शतकातील सिझेर लोम्ब्रोसो या इटालियन क्रिमिनोलॉजिस्ट आणि वैद्य यांनी मानववंशशास्त्रीय गुन्हेगारीचा सिद्धांत मांडला. या सिद्धांतामध्ये लोम्ब्रोसोने असे म्हटले आहे की 'गुन्हेगारी वारशाने मिळाली आणि जन्मजात गुन्हेगार व्यक्तीची ओळख शारीरिक (जन्मजात) दोष, ज्याने गुन्हेगाराला क्रूर म्हणून पुष्टी दिली.'

हा सिद्धांत खूपच मनोरंजक दिसतो कारण याचा अर्थ असा आहे की एखाद्या व्यक्तीला काही आनुवंशिक वर्ण आहे ज्याची ओळख पटवता येते आणि त्यांना सामान्य किंवा गुन्हेगार म्हणून वर्गीकृत केले जाते. या पडताळणीसाठी लोम्ब्रोसो काही चाचणी सुचवतात ज्यामध्ये शरीराच्या अवयवांचे मोजमाप काही निष्कर्षापर्यंत पोहोचण्यास मदत करू शकते. या सिद्धांतावर वैज्ञानिक जगतात टीका झाली. तो अजूनही सिद्ध झालेला सिद्धांत नव्हता. लोम्ब्रोसो सिद्धांतानुसार आनुवंशिक वर्णांच्या आधारे गुन्हेगारी मन किंवा वृत्ती असलेल्या व्यक्तीचा शोध घेणे वैज्ञानिकदृष्ट्या शक्य आहे का? प्रश्न अजूनही तिथेच उरला आहे.

परंतु भारतात तथाकथित 'जन्म गुन्हेगार' हा शब्द भटक्या विमुक्त जमातींसाठी वापरला जातो. 'जन्म गुन्हेगार' ही संज्ञा प्रतिकात्मक सामाजिक ओळख म्हणून वापरली जाते. ही एक

अतिशय विवादास्पद आणि समस्याप्रधान संज्ञा आहे, जी अनेक दशकांपासून त्यांची सामाजिक स्थिती आणि प्रतिष्ठेला गंभीरपणे हानी पोहोचवते. महाड सत्याग्रह परिषदेत आंबेडकरांनी महिलांसमोरील प्रश्न खोडून काढला की, तुम्ही सर्वांनी आम्हा सर्वांना जन्म का दिला? ते तथाकथित सवर्ण (सवर्ण) लोक आम्हाला अस्पृश्य का म्हणतात? फक्त तुझ्या पोटी आम्ही जन्म घेतो. तुझा गर्भ त्या ब्राह्मण स्त्रियांपेक्षा वेगळा आहे का? त्यावेळचा आंबेडकरांचा संदर्भ वेगळा आहे, ते त्या महिलांना केवळ भाग घेण्यासच नव्हे तर चळवळीचे नेतृत्व करण्यास प्रोत्साहित करणार नाहीत. पण एक वस्तुस्थिती आहे, आंबेडकरांनी येथे प्रश्न उपस्थित केला आहे कारण त्यांना आपल्या समाजातील स्त्रियांची जात आधारित स्थिती दाखवायची आहे. ब्राह्मण स्त्रियांपासून जन्माला आलेले मूल समाजात उच्च दर्जाचे असते आणि तथाकथित अस्पृश्य स्त्रियांपासून जन्मलेले मूल जन्मभर अस्पृश्य होते. आपल्या समाजातील विविध सामाजिक दर्जांच्या स्त्रियांच्या आईच्या गर्भाची ही बाब आहे. त्यावेळच्या समाजाने या बालकांना अस्पृश्य म्हटले कारण हे मूल अस्पृश्य स्त्रियांपासून जन्म घेते. आज भटक्या विमुक्त जमाती लोकांच्या बाबतीतही असेच घडत आहे. समाज त्यांना जन्मतःच 'जन्मजात गुन्हेगार' म्हणत असे.

आपण कोणालाही 'जन्मजात गुन्हेगार' कसे म्हणू शकतो? जर एखाद्या व्यक्तीला जन्मजात गुन्हेगार म्हटले तर त्याचा अर्थ असा होतो की आईच्या गर्भाला जन्म देताना लाज वाटणे. यावरून

आपले राज्य, पोलीस आणि समाजाची असंवेदनशीलता आणि भटक्या विमुक्त जमातींबद्दलचा जुना पूर्वग्रह दिसून येतो.

विमुक्त आणि भटक्या जमातींबाबत पोलिसांचे वर्तन:

बहुतेक विमुक्त आणि भटक्या समुदायातील सदस्यांना कायद्याची अंमलबजावणी करणारे अधिकारी, स्थावर मालक, राजकारणी, जमीनदार आणि गावातील समुदायांकडून मानवी हक्कांच्या गैरवापराचा सामना करावा लागतो. त्यांचे प्रत्येकाकडून शोषण होत आहे. पोलीस आणि खेड्यापाड्यातील जाती समुदायांकडून सत्तेच्या गैरवापराचे ते अनेकदा बळी पडतात. त्यांना अटक केली जाते किंवा इतरांनी केलेल्या चोरी किंवा घरफोडीसाठी बेकायदेशीरपणे बंदिस्त केले जाते. त्यांच्या महिलांनाही सोडले नाही. कायद्याची अंमलबजावणी करणार्या यंत्रणेतील काही लंपट आणि भ्रष्ट कर्मचार्यांचे ते सहज बळी ठरतात आणि खेड्यापाड्यात उतरतात. लहान मुलेही सुटलेली नाहीत. सामुदायिक सर्वेक्षणात पोलीस आणि इतरांकडून मानवी हक्कांचे उल्लंघन आणि अधिकाराचा दुरुपयोग स्पष्टपणे दिसून येतो.

भटक्या आणि विमुक्त जमाती हे गरीब लोक आहेत आणि त्यांच्या कुटुंबातील प्रत्येकाला त्यांच्या अस्तित्वासाठी काम करावे लागते. महिलाही बाहेर काम करतात त्यामुळे त्या अगदी सहज टारगेट असतात. कलंक आणि पूर्वग्रहांमुळे सर्वांनी त्यांच्याकडे गुन्हेगार म्हणून पाहिले होते.

पोलिसांच्या बाबतीत; भटक्या विमुक्त जमातीतील पुरुष, स्त्रिया आणि मुले सारखीच आहेत, त्यांना सारखे वागवले. पोलिसांच्या या वृत्तीमुळे या समुदायाच्या स्वरूपाला अनेक दशके गंभीर हानी पोहोचते आणि या समुदायातील सर्व लोकांना अत्याचार आणि अत्याचाराच्या आश्रयस्थानात जगण्यास भाग पाडले जाते. मुले, म्हातारे आणि तरुण स्त्री-पुरुष, ते कोणतेही असोत पण त्याच परिस्थितीत जगतात.

NCDNT च्या अहवालात असे अनेक पुरावे आहेत ज्यात स्थानिक पातळीवर विमुक्त आणि भटक्या जमातीच्या महिलांना विशेषतः लैंगिक हल्ल्यांसाठी लक्ष्य करण्यात आले होते, काही प्रकरणांमध्ये समाजातील पुरुष सदस्यांच्या कारवाईचा बदला घेण्यासाठी. एकूणच समाजाला धडा शिकवण्यासाठी स्त्रिया अविवाहित आहेत. सर्वात दुःखद बाब म्हणजे अनेक प्रकरणांमध्ये या घटनांची ना प्रशासनाने दखल घेतली ना पोलिसांनी गुन्हा नोंदवला.

NCDNST च्या अहवालात महिला आणि लहान मुलांनी पोलिस अत्याचाराचे त्यांचे अनुभव कथन केले. त्यांनी सांगितले की, लहानसहान चोरीच्या गुन्ह्यांसाठी त्यांना नेहमीच पकडण्यात आले, पोलिस ठाण्यात बंदिस्त केले गेले, मारहाण आणि छळ करण्यात आला आणि त्यांच्या कुटुंबियांना पोलिसांना लाच देण्यात यश मिळाल्यानंतर त्यांना सोडण्यात आले. पोलिसांच्या अनुपस्थितीत हे सर्व घडत असल्याचेही ते सांगतात. NCDNST ची स्थापना होण्यापूर्वी

तब्बल सहा समित्या आणि आयोगांनी नोंद घेतल्याप्रमाणे संपूर्ण समुदायांविरुद्ध लेबलिंग, कलंक आणि संशय कायम आहे. एनसीडीएनएसटीने नेमलेल्या आयोगाकडून कळलेली महत्त्वाची वस्तुस्थिती अशी होती की कायद्याची अंमलबजावणी करणार्या एजन्सींवर मध्यम आणि उच्च वर्गाकडून 'रॅग-पिकर्स' बुक करण्यासाठी आणि त्यांच्याशी कठोरपणे व्यवहार करण्याचा प्रचंड दबाव होता, कारण त्यांना वाटत होते की 'आजचे रॅग-पिकर' उद्याचे कठोर गुन्हेगार'.

युवराज काळे या ३३ वर्षीय व्यक्तीने विमुक्त जमातीची तक्रार केली आहे की त्याच्या परिसरात घरफोडी केल्याबद्दल पोलिस सतत त्याच्यावर संशय घेत आहेत. ते म्हणाले, “बारामतीचे पोलिस माझ्या मागे आहेत. माझ्या आजूबाजूला घडलेले २० हून अधिक गुन्हे माझ्यावर आहेत. पोलिसांनी मला पहिल्यांदा उचलले ते 2001, घरफोडीचे प्रकरण. मी फक्त 16 वर्षांचा होतो. तेव्हापासून जेव्हा जेव्हा घरफोडीची तक्रार येते तेव्हा मला पकडले जाण्याचा धोका असतो. उचलले जाण्याच्या भीतीने मी एका वेळी ३-४ दिवसांपेक्षा जास्त दिवस माझ्या घरात राहत नाही. मला दोन मुले आहेत आणि त्यांची काळजी घेण्यासाठी मी शेजारी आणि नातेवाईकांवर अवलंबून आहे.”

अशा परिस्थितीमुळे विमुक्त आणि भटक्या जमातीच्या लोकांना नोकरी मिळणे कठीण झाले आहे. तिथे महिलांनाही अशा परिस्थितीचा सामना करावा लागतो.

एक निवृत्त आयपीएस अधिकारी, सुरेश खोपडे, यांनी आपल्या कारकिर्दीत या समुदायांचा संपूर्ण अभ्यास केला कारण एका पोलीस अधिकाऱ्याने सांगितले की, 'पोलिसांना ज्या प्रकारचे प्रशिक्षण मिळते ते युवराज काळे यांच्यासारख्या दुर्दशेला कारणीभूत ठरते'. वरील विधान सातारा जिल्ह्यातील कराड येथील रावसाहेब जाधव यांच्या प्रकरणानंतर आले

“पोलिसांना अशा प्रकारे प्रशिक्षित केले जाते की ते विमुक्त जमातीतील लोकांना तुच्छतेने पाहतात. पोलिसांना दोष देता येणार नाही. अभ्यासक्रम आणि प्रशिक्षणात बदल करण्याची गरज आहे.

खोपडे म्हणाले. "स्वातंत्र्याच्या इतक्या वर्षांनंतरही, राज्याच्या पोलिस प्रशिक्षण नियमावलीत विमुक्त जमाती गुन्हेगारी जमाती म्हणून सूचीबद्ध आहेत."

सुप्रसिद्ध माजी पोलीस अधिकारी आणि आता पाँडिचेरीचे लेफ्टनंट गव्हर्नर किरण बेदी यांनी 2 ऑगस्ट रोजी केलेल्या ट्विटमध्येही हे दिसून आले आहे. 2016 भटक्या विमुक्त जमाती विरुद्ध किरण बेदींनी क्रूर-माजी गुन्हेगार जमातीविरुद्ध केलेल्या अपशब्दाने हे सिद्ध होते की पोलीस आणि आपल्या समाजाच्या मनात जुना पूर्वग्रह अजूनही जिवंत आहे. किरण बेदींनी विमुक्त जमातींना कलंकित करून जुना पूर्वग्रह जिवंत ठेवला आहे.

“माजी गुन्हेगार जमाती अतिशय क्रूर म्हणून ओळखल्या जातात. ते गुन्हे करण्यात कट्टर

व्यावसायिक आहेत. क्वचितच पकडले गेले आणि/किंवा दोषी ठरवले गेले”. - किरण बेदी

जर एक जबाबदार राज्य अधिकारी, एक लेफ्टनंट गव्हर्नर आणि एक निवृत्त पोलीस महिला, जी दीर्घ काळापासून तुरुंग सुधारणांशी संबंधित आहे, तरीही बवरिया समुदायाचे वर्णन करण्यासाठी 'गुन्हेगार जमाती' सारखी बदनाम शब्दावली वापरते, तर तिचे विचार वसाहतवादी लोकांच्या विश्वासाशी जुळतात. ब्रिटीश सरकार जे संपूर्ण समुदायाला अयोग्य आणि 'आनुवंशिक गुन्हेगार' म्हणून ब्रँड करते. कोणत्याही परिस्थितीत, तिचा वापर दाखवतो की ही वसाहतवादी संज्ञा अजूनही जिवंत आहे आणि पोलिस वापरत आहे.

दुसरे उदाहरण, नंदीवाले जमातीच्या महिलेला, जी उदरनिर्वाहासाठी भांडी आणि कटलरी विकते, तिला पुणे जिल्ह्यातील इंदापूर ब्लॉकमध्ये घरातून चांदीचे चमचे चोरल्याच्या आरोपावरून विवस्त्र करून मारहाण करण्यात आली. गुन्हात आरोप झाल्यानंतर तिला विवस्त्र करून मारहाण करण्यात आली. तिने गुन्हा केला आहे का, असे विचारलेही नाही. ती एकेकाळी गुन्हेगारी अधिसूचित जमातीशी संबंधित होती हे पुरेसे पुरावे मानले गेले. या प्रकरणी पोलिसही गुन्हा दाखल करत नाहीत. मात्र पोलीस नेहमीच त्यांच्या वागण्याबाबत काही ना काही कारण देत असतात. येथे काही उदाहरणे आहेत:

पुणे ग्रामीण पोलिस, चाकणचे निरीक्षक संतोष गिरीगोसावी यांनी मानले. “ग्रामीण भागात अजूनही ही समस्या कायम आहे.

तथापि, पोलिसांनी विमुक्त आदिवासींना उचलण्याची शक्यता कमी झाली आहे कारण ते आता इतर समुदायांमध्ये चांगले एकत्र आले आहेत," तो म्हणाला.

इंदापूर येथील पोलीस निरीक्षक, जेथे अनेक विमुक्त जमातींचे सदस्य चांगल्यासाठी स्थायिक झाले आहेत, ते सहमत नाहीत. "आम्ही लोकांना फक्त डि-नोटिफाइड जमातीचे आहे म्हणून उचलतो असे नाही. आम्ही गुन्हेगारी पार्श्वभूमी असलेल्या लोकांना उचलतो. असे घडते की त्यांच्या सामाजिक-आर्थिक पार्श्वभूमीमुळे बरेच गुन्हेगार या जमातींचे असतात"

"गुन्हांना जाती किंवा समुदायाशी जोडण्याची लोकांची चुकीची प्रवृत्ती आहे. एका पोलिसासाठी, गुन्हेगार हा गुन्हेगार असतो," राहुल गोपाल, महाराष्ट्राचे माजी पोलीस महासंचालक म्हणतात.

एका घरच्यांकडून चांदीचे चमचे चोरल्याचा खोटा आरोप करून तिला विवस्त्र करून मारहाण करण्यात आलेल्या आदिवासी महिलेबद्दल राहुल गोपालने कदाचित ऐकले नसेल.

भोपाळ येथे नुकतीच एक घटना घडली. इंद्रमल बाई या पारधी समाजातील कचरा वेचक होत्या. ती तिच्या दोन लहान मुलांसह भोपाळ (M.P.) मधील गांधी नगर बस्तीमध्ये राहत होती. तिचा पती गेल्या 10 वर्षांपासून वेगळे राहत होता. स्थानिक गांधी नगर पोलिस ठाण्यातील गजराज, जाधव आणि संदीप नावाच्या तीन पोलिसांकडून

आठवडाभरापासून सतत छळ होत असल्याने तिला आपला जीव घ्यावा लागला. हे पोलीस तिच्यावर चोरीचा गुन्हा नोंदवण्याची धमकी देऊन पैसे उकळण्याचा प्रयत्न करत होते. इंद्रमलने तिच्या निर्दोषपणाबद्दल आणि पैसे देण्यास असमर्थता दर्शविल्यानंतरही त्यांनी माघार घेतली नाही. दुर्दैवी दिवशी (शुक्रवार, 17 नोव्हेंबर 2017) भ्रष्ट पोलिसांनी तिच्या घरी तीनदा भेट दिली. अखेर ती इतकी हतबल झाली की तिने स्वतःवर रॉकेल ओतून घेतले. तिने पेट घेतल्याने हे पारधी जगातील सर्व नाटके करू शकतात असे सांगून दोघे निघून गेले. इंद्रमलचे नातेवाईक तिला वाचवण्यासाठी धावले पण ती आधीच ६०% पेक्षा जास्त भाजली होती. तिने रविवार आणि सोमवारच्या मध्यरात्री (20 नोव्हेंबर 2017 रोजी सकाळी 12:40 वाजता) अखेरचा श्वास घेतला.

अशी अनेक प्रकरणे उपलब्ध आहेत जी आम्हाला पोलीस आणि भटक्या विमुक्त जमातीचे सदस्य यांच्यातील संबंध समजण्यास आणि दर्शविण्यास मदत करतात. या आधारे या समाजातील महिलांची परिस्थिती समजून घेणे अगदी सोपे आहे. संपूर्ण कुटुंबीय विशेषतः पोलिसांपासून धोक्यात जगत आहेत. पोलिसांचा संशय आहे की त्या समुदायातील सदस्यांना घरफोडी, चोरी इत्यादी कोणत्याही पुराव्याशिवाय ते उठवतात आणि त्यांना त्रास देण्यास सुरुवात करतात. या समुदायाविरुद्धच्या खटल्यांनुसार, बहुतेक वेळा पोलिस पुरुष सदस्यांना उचलतात आणि त्यानंतर त्यांच्या कुटुंबातील पुरुष सदस्यांना

बाहेर काढण्यासाठी महिलांना पोलिसांचा सामना करावा लागतो. अनेक सर्वेक्षण अहवाल साक्ष देतात की विशिष्ट परिस्थितीत स्त्रिया शाब्दिक अत्याचार, लैंगिक छळ आणि मारहाणीच्या घटनेत अडकतात. शारिरीक शोषण आणि अगदी बलात्काराची शक्यता नाकारता येत नाही कारण पोलीस ठाण्यात कोठडीतील बलात्कार आणि बलात्काराचे अनेक गुन्हे दाखल आहेत. या प्रकरणात पोलिसांची आधीच बदनामी आहे. ही सर्व प्रकरणे अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमाती समाजाशी संबंधित असून, त्यांच्या सामाजिक संघटनेमुळे काही प्रकरणे उजेडात आली. परंतु भटक्या विमुक्त समाज संघटित नसल्यामुळे या समाजातील महिलांनाही अशा प्रकारच्या अत्याचाराला सामोरे जावे लागण्याची दाट शक्यता आहे.

आधीच हा समाज सामाजिक-आर्थिक, शैक्षणिक आणि राजकीयदृष्ट्या मागासलेला आहे. या वर संबंधित श्रद्धा आणि पूर्वग्रह आपल्या समाजात त्यांचा दर्जा खालावतात. अशा स्थितीमुळे त्यांच्या आयुष्यात खूप संकटे येतात. राज्य यंत्रणा आणि पोलिसांचीही त्यांच्याविरोधात मानसिकता आहे. भटक्या विमुक्तांवर कलंक लावणे हा पोलीस प्रशिक्षणाचा भाग आहे हे आपल्याला माहित आहे. त्यांना कळले की या जमाती गुन्हेगारी स्वरूपाच्या आहेत आणि पोलिसांनी त्यांच्यावर नेहमी लक्ष ठेवले पाहिजे आणि त्यांच्यावर संशय घेतला पाहिजे. पोलीस प्रशिक्षण त्यांना शिकवते की संपूर्ण समाज गुन्हेगार आहे म्हणून त्यांना या समाजातील स्त्रियांबद्दल आणि अगदी लहान मुलांबद्दलही

सहानुभूती नाही. पोलिस नक्कीच महिलांशी उद्धृत आणि अमानुषपणे वागतात आणि त्यामुळे महिलांना अन्याय आणि अत्याचाराला सामोरे जावे लागते.

निष्कर्ष:

भटक्या विमुक्त जमातींच्या पुनर्वसनासाठी महाराष्ट्र सरकारकडे कोणतेही ठोस कार्यक्रम किंवा कार्यक्रम नाहीत. या समाजांना विकासापासून वंचित ठेवण्यात आले आहे. ब्रिटीश राजवटीत भटक्या विमुक्त जमातींना गुन्हेगार ठरवले जात आहे. विकासाचा अभाव आणि त्यांच्या गुन्हेगारी टॅगमुळे, हे समुदाय महाराष्ट्रातील इतर मागासवर्गांच्या तुलनेत सामाजिक-आर्थिकदृष्ट्या मागासलेले आहेत. आपला समाजही या समाजांबद्दल पूर्वग्रह बाळगतो. ते नंतर मुख्य प्रवाहापासून दुरावतात आणि जन्मजात गुन्हेगारांच्या नावाखाली त्यांचा छळ करतात. हे लक्षात घेणे भयावह आहे की सुशिक्षित लोक अजूनही गुन्हेगारीच्या टाकून दिलेल्या सिद्धांतांना चिकटून आहेत की सीमांत आणि तृतीय श्रेणीतील लोक (जसे की रॅग-पिकिंग) भविष्यातील करिअर म्हणून गुन्हेगारी स्वीकारण्यास बांधील आहेत.

आपला समाज, पोलीस आणि आपल्या राज्याची मानसिकता या समुदायांविरुद्ध आहे आणि ते त्यांना (तथाकथित) मुख्य प्रवाहातील समाजासाठी प्राथमिक धोका मानतात. राज्य यंत्रणेने (सरकारने) त्यांच्या विकासासाठी कधीच ठोस काही केले नाही, तर त्यांना जन्मजात गुन्हेगार सांगून

त्रास दिला. परंतु भटक्या विमुक्त जमातींसाठी पोलीस हा खरा धोका आहे कारण तेथील प्रशिक्षणात हे समुदाय गुन्हेगार असल्याचे शिकवले जाते त्यामुळे स्वातंत्र्यापासून पोलीस भटक्या विमुक्त जमातींच्या सदस्यांविरुद्ध नियमितपणे सवयी गुन्हेगार कायदा वापरतात. भटक्या विमुक्त जमातीचे लोक इतके गरीब आणि असंघटित असल्यामुळे ते पोलिसांसाठी सोपे लक्ष्य ठरतात.

विमुक्त आणि भटक्या समाजातील महिला या ठिकाणी सर्वात असुरक्षित आणि दुर्लक्षित आहेत. वरील स्पष्टीकरणावरून असे दिसून येते की पोलीस भटक्या विमुक्त जमातीच्या महिलांशी अतिशय उद्धटपणे आणि क्रूरपणे वागतात. पोलिसांना या महिलांबद्दल काहीच कळवळा नाही. पोलिसांच्या या समाजाबद्दल काही पूर्वग्रह असल्यामुळे ते त्यांना गुन्हेगारासारखे वागवतात. पोलिसांचे अमानवी वर्तन त्यांच्या प्रशिक्षणावर आधारित आहे जे त्यांना या समुदायातील सर्व सदस्यांना गुन्हेगार म्हणून पाहण्यास शिकवते. भटक्या विमुक्त जमातीतील महिलांच्या प्रतिष्ठेला आणि प्रतिष्ठेला पोलीस हा प्राथमिक धोका आहे. पोलीस नक्कीच महिलांशी असभ्य आणि अमानुषपणे वागतात आणि त्यामुळे महिलांना अन्याय आणि अत्याचाराला सामोरे जावे लागते.

संदर्भग्रंथ:

1. डॉ. घाटगे एस. बाबासाहेब, 'भारतातील भटक्या आदिवासी समुदायांसाठी अपंग आणि सामाजिक न्याय'.

2. बोकील मिलिंद, 'विमुक्त आणि भटक्या जमाती: एक दृष्टीकोन'.
3. संपादकीय, 'अ कोठेही अस्तित्व', आर्थिक आणि राजकीय साप्ताहिक ऑक्टोबर 6-12, 2007 अंक क्रमांक: 40
4. राठोड मोतीराज, 'महाराष्ट्रातील विमुक्त आणि भटक्या जमाती' अराजक भारत (७ नोव्हेंबर २०१४).

वेब लिंक्स:

1. <http://www.preservearticles.com/201102224116/complete-information-on-the-meaning-and-functions-of-a-welfare-state.html>
2. <http://www.youthkiawaaz.com/2016/08/denotified-tribes-discrimination-and-violence/>
3. <http://www.hindustantimes.com/india/maharashtra-congress-releases-state-assembly-poll-manifesto/story-o7pArG8i1vyeNsHfRdpR8L.html>
4. <http://thewire.in/58582/bawaria-gangs/>
5. <https://anarchyindia.wordpress.com/2014/11/07/denotified-and-nomadic-tribes-in-maharashtra-by-motiraj-rathod/>
6. <http://thewire.in/61207/maharashtra-nomadic-tribes/>

7. https://en.wikipedia.org/wiki/Cesare_Lombroso
8. <http://www.historyextra.com/article/feature/born-criminal-lombroso-origins-modern-criminology>
9. <http://www.personal.psu.edu/afr3/blogs/SIOW/2011/12/born-a-criminal.html>
10. <http://www.historyextra.com/article/feature/born-criminal-lombroso-origins-modern-criminology>